IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 02. Noyabr ,2026

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR MEROSIDA SHAXS MA'NAVIY KAMOLOTINING PEDAGOGIK ASOSLARI

Jabborova Sayyora Raufovna
Osiyo xalqaro universiteti magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23950577

Annotatsiya. Ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Bobur ilmiy-adabiy merosida o‘z ifodasini topgan ma'naviy-axloqiy qarashlar shaxs kamolotining pedagogik asoslari nuqtai nazaridan tahlil etiladi. "Boburnoma", shoir lirikasi, "Mubayyin" hamda "Risolai Volidiya" tarjimasida mujassam bo‘lgan tarbiyaviy g‘oyalar tizimlashtirilib, ularni bugungi ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish imkoniyatlari asoslab beriladi. Bobur merosidagi rostgo‘ylik, adolat, vafodorlik, ilmga muhabbat va o‘zini o‘zi tarbiyalash g‘oyalari zamonaviy yoshlar tarbiyasining muhim manbai sifatida talqin qilinadi.
Kalit so‘zlar: Bobur, "Boburnoma", ma'naviy kamolot, axloqiy tarbiya, pedagogik meros, barkamol shaxs, o‘z-o‘zini tarbiyalash, milliy qadriyatlar.

Аннотация. В статье анализируются духовно-нравственные взгляды, отражённые в научно-литературном наследии Захириддина Мухаммада Бабура, с точки зрения педагогических основ духовного совершенствования личности. Систематизированы воспитательные идеи «Бабур-наме», лирики поэта, трактата «Мубайян» и перевода «Рисолаи Волидия», обоснованы возможности их применения в современном образовательном процессе.
Ключевые слова: Бабур, «Бабур-наме», духовное совершенство, нравственное воспитание, педагогическое наследие, гармонично развитая личность, самовоспитание.

Annotation. The article analyzes the spiritual and moral views reflected in the scholarly and literary heritage of Zahiriddin Muhammad Babur from the standpoint of the pedagogical foundations of a person's spiritual maturity. The educational ideas of the "Baburnama", the poet's lyrics, the treatise "Mubayyin" and the translation of "Risolai Volidiya" are systematized, and the possibilities of applying them in the modern educational process are substantiated.
Keywords: Babur, "Baburnama", spiritual maturity, moral education, pedagogical heritage, harmoniously developed personality, self-education.

Kirish

Bugungi globallashuv davrida yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida voyaga yetkazish, ularning ongida yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarni qaror toptirish ta'lim tizimining eng dolzarb vazifalaridan biriga aylanib bormoqda. Axborot oqimining misli ko‘rilmagan darajada ko‘payishi, turli yot g‘oyalarning yoshlar ongiga ta'sir o‘tkazishga urinishi shaxsning ma'naviy immunitetini mustahkamlashni, bu borada esa xalqimizning boy tarixiy-madaniy merosiga suyanishni taqozo etadi. Yangi O‘zbekistonni barpo etish strategiyasida ham ma'naviy-ma'rifiy

ishlarni tubdan takomillashtirish, yoshlar tarbiyasida ajdodlar merosidan unumli foydalanish masalasi ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.[1]

Ma’naviyat insonni ruhan poklaydigan, qalban ulg‘aytiradigan ichki qudrat ekani, uning shakllanishida ota-bobolarimizdan meros qolgan ilmiy-ma’rifiy boylik hal qiluvchi ahamiyat kasb etishi ilmiy adabiyotlarda atroflicha asoslangan.[2] Shu ma’noda Zahiriddin Muhammad Bobur (1483–1530) qoldirgan meros alohida diqqatga sazovor. U buyuk davlat arbobi va sarkarda bo‘lish bilan birga, iste’dodli shoir, tarixnavis, tilshunos, huquqshunos va teran fikrli mutafakkir sifatida ham jahon madaniyati tarixida munosib o‘rin egallagan.[3]

Maqolaning maqsadi Bobur merosida ifodalangan ma’naviy-axloqiy g‘oyalarni pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish, ularning shaxs ma’naviy kamolotini ta’minlashdagi o‘rnini aniqlash hamda zamonaviy ta’lim-tarbiya amaliyotida qo‘llash yo‘llarini belgilashdan iborat. Tadqiqot jarayonida tarixiy-qiyosiy tahlil, matnshunoslik, tizimlashtirish va umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Asosiy qism

Bobur hayot yo‘li – irodaviy tarbiya maktabi. Bobur o‘n bir yoshida otasi Umarshayx Mirzodan judo bo‘lib, Farg‘ona taxtiga o‘tirgan. Hali o‘smirlik chog‘idanoq og‘ir sinovlarga ro‘para kelgan shahzoda taqdirning ayovsiz zarbalariga qaramay irodasini bukmadi, ko‘zlagan maqsadi sari qat’iyat bilan intildi. Uning hayot yo‘li yoshlarga qiyinchilik qarshisida tushkunlikka berilmaslik, mag‘lubiyatdan to‘g‘ri xulosa chiqarib, yangi marralarni zabt etishga intilish kabi xislatlarni singdiruvchi jonli ibrat bo‘la oladi. Pedagogik nuqtai nazardan bu holat irodaviy tarbiya, ya’ni shaxsda sabr-toqat, matonat va maqsadga intiluvchanlikni tarbiyalash bilan uzviy bog‘liqdir.

Bobur ma’naviy qiyofasining shakllanishida oilaviy muhit, xususan, buvisi Eson Davlatbegimning o‘rni beqiyos bo‘lgan. “Boburnoma”da muallif buvisining aql-idroki, tadbirkorligi va uzoqni ko‘ra bilishini alohida ehtirom bilan tilga oladi, ko‘plab muhim ishlar aynan uning maslahati bilan hal etilganini e’tirof etadi.[4] Mazkur holat xalq pedagogikasida azaldan qadrlanib kelingan oila tarbiyasi, keksalarni hurmat qilish va ularning hayotiy tajribasidan saboq olish an’analarining yorqin ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi.

“Boburnoma” – axloqiy tarbiya manbai. “Boburnoma” o‘z davrining tarixi, geografiyasi, etnografiyasi, adabiyoti va madaniyati haqida keng ma’lumot beruvchi qomusiy asar bo‘lishi bilan birga, teran axloqiy mazmunga ham ega. Muallif voqealarni bo‘yamasdan, haqqoniy bayon etishni o‘ziga burch deb biladi, hatto o‘z xato va kamchiliklarini ham yashirmaydi.[5] Bunday rostgo‘ylik va o‘ziga tanqidiy ko‘z bilan qarash bugungi pedagogikada refleksiya, ya’ni shaxsning o‘z xatti-harakatlarini tahlil qila olish ko‘nikmasi sifatida qadrlanadi. Bobur asarda ko‘plab tarixiy shaxslarga tavsif berar ekan, ularning ijobiy va salbiy jihatlarini xolis ko‘rsatadi: adolatli, saxovatli, bilimdon kishilarni ulug‘laydi, zolim, baxil va johil kimsalarni qoralaydi. Natijada kitobxon ko‘z o‘ngida yaxlit axloqiy me’yorlar tizimi gavdalanadi.

[1] Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
[2] Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
[3] Bobur ensiklopediyasi. – Toshkent: Sharq, 2014.
[4] Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Sharq, 2002.
[5] O‘sha asar.

Asarga kiritilgan Boburning o‘g‘li Humoyunga yo‘llagan maktubi otaning farzand tarbiyasiga naqadar mas’uliyat bilan yondashganini ko‘rsatadi. Unda Bobur o‘g‘liga fikrni sodda va ravshan ifodalash, yolg‘izlikka berilmaslik, maslahatlashib ish ko‘rish, ukasi Komronga mehr-oqibatli bo‘lishni nasihat qiladi.[6] Ushbu maktub o‘zbek pedagogik tafakkuri tarixida “ota nasihati” janrining nodir namunasi sifatida qadrlidir. Gulbadanbegimning “Humoyunnoma” asarida esa og‘ir xastalikka chalingan Humoyun uchun Bobur o‘z jonini fido qilishga tayyor ekanini izhor etgani hikoya qilinadi.[7] Bu voqea ota-ona va farzand o‘rtasidagi mehr-muhabbatning, oilaviy tarbiyadagi fidoyilikning ta’sirchan timsoli bo‘lib xizmat qiladi.

Bobur lirikasida ma’naviy kamolot g‘oyalari. Shoir she’riyatida inson axloqi, uning jamiyat oldidagi mas’uliyati, yaxshilik va yomonlik muammolari markaziy o‘rinda turadi. Jumladan, quyidagi ruboiyda xatti-harakat va uning oqibati o‘rtasidagi bog‘liqlik ixcham, ammo g‘oyat ta’sirchan shaklda ifodalangan:

Har kimki vafo qilsa, vafo topqusidur,
Har kimki jafo qilsa, jafo topqusidur.
Yaxshi kishi ko‘rmagay yomonliq hargiz,
Har kimki yomon bo‘lsa, jazo topqusidur.[8]

Ruboiyda ilgari surilgan g‘oya shaxs axloqiy ongining asosini tashkil etadi: inson har bir qilmishi uchun javobgar ekanini anglab yetishi uning o‘zini o‘zi boshqarishi va o‘zini o‘zi tarbiyalashiga zamin yaratadi. Shoirning vatan sog‘inchi bilan sug‘orilgan misralari, xususan, “O‘z yerni qo‘yib Hind sori yuzlandim” satri o‘rin olgan mashhur ruboiysi esa yoshlarda vatanparvarlik tuyg‘usini kamol toptirishda beqiyos tarbiyaviy imkoniyatga ega.

“Mubayyin” va “Risolai Volidiya” – ta’limiy-axloqiy asarlar. Bobur o‘g‘illari Humoyun va Komronga atab yozgan “Mubayyin” asarida islom huquqi va axloq asoslarini she’riy shaklda bayon etgan. Murakkab bilimlarni yod olish oson bo‘lgan nazmiy usulda yetkazish didaktikada mazmunni o‘quvchi yoshi va idrokiga moslashtirish tamoyiliga hamohangdir. Umrining so‘nggi yillarida Bobur Xoja Ubaydulla Ahrorning “Volidiya” risolasini nazmga solgan bo‘lib, unda nafsni tarbiyalash, kamtarlik, sabr va qanoat kabi tasavvufiy-axloqiy qadriyatlar targ‘ib etiladi.[9] Shuningdek, Bobur Kanva jangi arafasida (1527) ichkilikdan butunlay voz kechib, buni “Boburnoma”da ochiq qayd etgani nafsni jilovlash va iroda kuchining amaldagi yorqin namunasidir.[10]

Ilm-ma’rifatga muhabbat va estetik tarbiya. Bobur “Xatti Boburiy” deb nomlangan yangi yozuv tizimini yaratgan, aruz ilmiga bag‘ishlangan maxsus risola yozgan, olim va shoirlarga homiylik ko‘rsatgan. U qayerda bo‘lmasin bog‘-rog‘lar barpo ettirgan, tabiat go‘zalligini nozik his etgan. Pedagogika tarixiga oid tadqiqotlarda ta’kidlanganidek, Sharq mutafakkirlari ilm olishni inson kamolotining asosiy sharti deb bilganlar va aql tarbiyasini axloq tarbiyasidan ajratmaganlar.[11] Bobur merosida ham ilmga chanqoqlik, go‘zallikni anglash va yaratish bir-birini to‘ldiruvchi tarbiya yo‘nalishlari sifatida namoyon bo‘ladi.

[6] O‘sha asar.
[7] Gulbadanbegim. Humoyunnoma. – Toshkent: Yulduzcha, 1989.
[8] Zahiriddin Muhammad Bobur. Asarlar. Uch jildlik. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1965.
[9] Bobur ensiklopediyasi. – Toshkent: Sharq, 2014.
[10] Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Sharq, 2002.
[11] Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996.

Bobur merosining pedagogik tamoyillari. Yuqoridagi tahlillar asosida Bobur merosidan kelib chiqadigan quyidagi pedagogik tamoyillarni ajratib ko‘rsatish mumkin: birinchidan, shaxsiy namuna tamoyili – tarbiyachining o‘zi ibrat bo‘lishi; ikkinchidan, rostgo‘ylik va o‘z-o‘zini tahlil qilish; uchinchidan, iroda, mehnatsevarlik va qiyinchiliklarga bardoshlilik; to‘rtinchidan, ilm-ma’rifatga muhabbat; beshinchidan, oilaviy tarbiyada avlodlararo vorisiylik; oltinchidan, vatanparvarlik va insonparvarlik. Bu tamoyillar barkamol shaxsni tarbiyalashga qaratilgan zamonaviy pedagogik konsepsiyalar bilan to‘la uyg‘unlashadi.

Mazkur g‘oyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etishda faol o‘qitish usullaridan foydalanish samarali natija beradi. Xususan, “Boburnoma” parchalari asosida muammoli savollar va keys-stadilar tuzish, Bobur ruboiylari mazmunida axloqiy mavzularda bahs-munozara va insho yozdirish, tarixiy shaxslar faoliyatini baholashga oid loyiha ishlarini tashkil etish o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash va axloqiy tanlov ko‘nikmasini rivojlantiradi.[12] Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” romani asosida o‘tkaziladigan adabiy kechalar va Andijondagi Bobur nomidagi bog‘ga uyushtiriladigan ma’rifiy sayohatlar ham bu jarayonni boyitadi.[13]

Xulosa

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Zahiriddin Muhammad Bobur merosi shaxs ma’naviy kamolotini ta’minlashga xizmat qiluvchi yaxlit pedagogik g‘oyalar tizimini o‘zida mujassam etgan. Mutafakkirning hayot yo‘li irodaviy tarbiyaning, “Boburnoma” rostgo‘ylik va xolislikning, lirikasi axloqiy mas’uliyat va vatanparvarlikning, “Mubayyin” hamda “Risolai Volidiya” esa ta’limiy-axloqiy tarbiyaning muhim manbai bo‘lib xizmat qiladi.

Bobur merosidan ta’lim-tarbiya jarayonida maqsadli foydalanish yoshlarning ma’naviy immunitetini mustahkamlash, ularda milliy g‘urur, insonparvarlik va ilmga intilish fazilatlarini tarbiyalashga keng yo‘l ochadi. Bu borada umumta’lim maktablari va oliy ta’lim muassasalari uchun Bobur merosiga asoslangan maxsus kurslar, metodik qo‘llanmalar hamda interfaol mashg‘ulot ishlanmalarini yaratish keyingi tadqiqotlarning istiqbolli yo‘nalishi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
3. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Sharq, 2002.
4. Zahiriddin Muhammad Bobur. Asarlar. Uch jildlik. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1965.
5. Bobur ensiklopediyasi. – Toshkent: Sharq, 2014.
6. Gulbadanbegim. Humoyunnoma. – Toshkent: Yulduzcha, 1989.
7. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996.
8. Munavvarov A.K. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996.
9. Qodirov P. Yulduzli tunlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1981.

[12] Munavvarov A.K. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996.
[13] Qodirov P. Yulduzli tunlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1981.